

YAPIT ÇÖZÜMLEMESİNDE TOPLUMELEŞTİRİ, YAZIN TOPLUMBİLİMİ YÖNTEMLERİ VE LUCIEN GOLDMANN'IN OLUŞUMSAL YAPISALCILIĞI¹

İrfan ATALAY²

Öz: Toplumsal planda yeni yapılanmaların zorunluk haline gelmesiyle, toplumu yöneten ve yönlendiren dizgelerin devreye girmesi kaçınılmaz olur. Değişik ekonomik dizgelerin küresel arenada devreye sokulması çabalarına karşın, kapitalist dizgenin diğerlerine sağladığı üstünlük tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu dizge, insanı ve onun başkalarıyla olan ilişkilerini zamanla değiştirir, yozlaştırır ve sıkıntılı hale getirir. İnsan artık özdeksel edinimlerinin peşinden koşar. Toplumda egemen hale gelen bu anlayış, sanat ve edebiyata da yansır. Bu yansımanın etkisiyle yazınsal ürün verilen alanlarda da günümüz gerçekliğine uygun yöntem ve öğretiler geliştirilir ve yazınsal yapıtlar da bu bağlamda değerlendirilir. Yazınsal türlerin eleştirisi için benimsenen ve geliştirilen pek çok yaklaşıma tarihsel, Marksist ve toplumbilimsel eleştiri yöntemleri de eklenir. Lucien Goldmann'ın *oluşumsal yapısalcılık* diye adlandırdığı toplumbilimsel yöntemi bir yapıtı, içinde barındırdığı anlamlı bütünlüklerden hareketle, toplum gerçeklikleri göz önünde bulundurularak çözümlenmeyi amaçlar. Goldmann, günümüz toplumlarının antik dönem toplumlarının aksine gerçek değerlerini yitirdiklerini ve yitirilen bu değerlerin arayışı için boşuna bir çaba içinde olduklarını söyler. Roman evreninde bu arayışın temsilcisi olan roman kahramanı, yaşanan toplum gerçekliğine uygun olarak sorunsal bir kişiliğe sahiptir ve arayışı kaçınılmaz olarak hüsrarla sona erer. Çalışmamız, yöntem gereği metinde yer alan içsel olguların saptanmasını içeren *anlama* ve dışsal yapıların yapıttaki sorunsalla ilintilerini içeren *açıklama* aşamalarının anlaşılmasını isteyen Goldmann'ın yöntemini tanıtmayı amaçlamaktadır.

¹Bu makale 2007 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış *Jean-Paul Sartre'in Özgürlük Yolları Adlı Yapıtına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım* adlı doktora tezinden üretilmiş olup, bir bölümü farklı ad ve içerikle Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresinde (01-04 Aralık 2016) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü. iatalay@nku.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Eleştiri, Oluşumsal Yapısalcılık, Marksist Eleştiri, Dünya Görüşü, Sorunsal Kahraman.

METHODS OF SOCIOCRITICS, THE SOCIOLOGY OF LITERATURE IN THE ANALYSIS OF TEXTS AND LUCIEN GOLDMANN'S GENETIC STRUCTURALISM

Abstract: Since new structures become compulsory in this new situation, which govern and lead the society, become inevitable. Despite of the efforts of enabling different economic systems into the global arena, superiority of capitalist system over others is an undeniable fact. This system changes and corrupts the nature of human beings and the relationships in society. From now on, mankind strives to gain materialistic achievements. This mentality, which dominates in the society, is reflected in art and literature. Methods and doctrines, which reflect the realities of the time, have been developed with the influence of this reflection and literary products have been considered in this context. Marxist and sociological criticism methods are added to the approaches, which have been employed and developed for the criticism of literary genres. Lucien Goldmann's method called genetic structuralism, which is based on sociology, aims to analyse the work by considering the realities of the society. Goldmann claims that in comparison with the ancient societies, today's societies lose their merits and they strive unnecessarily to find them. The protagonist, representative of this quest in the novel, has a problematical personality due to the society he lives in and inevitably his quest is a disappointment. Our study aims to provide an understanding to the comprehension part, which includes determination of inner facts in the text in the criticism process of the work and to the explanation part which includes connections of external structures with the problem in the work and also it is aimed to introduce the criticism method of Goldmann.

Keywords: Sociological Criticism, Genetic Structuralism, Marxist Criticism, Point of View, Problematic Hero.

Giriş

Toplumsal eleştiri yazınsal eleştirinin en önemli yöntemlerinden biridir. Geçmişten günümüze farklı çizgi ve anlayışlarla gelişse de, temelde yazınsal yapıtların belirli bir toplum içinde doğduğu, toplumun kendi istek ve beklentilerini yansıttığı ve yapıtın toplumun yansımaları olduğu ilkesine dayanır. Toplum yaşamının taklit ve yansıması olma özelliğinden hareketle, yazınsal yapıt eleştirisinin toplumsal bakış açısıyla yapılmasını savunan eleştiri anlayışıdır. Üstelik yapıtın topluma ait bir başka yönü vardır: Dil. Dili oluşturan toplum olduğuna göre, yapıtın dille ifade edilmesi de toplumsal bir olgudur.

Yapıtın değerlendirilmesi ve yazarın konumunun belirlenmesini gerçekleştiren okur olduğuna göre yazınsal yapıtlar her koşulda toplumsal içerikli ve niteliklidir. Ek olarak, yapıtta kullanılan sanatlar, simgeler ve söylem biçimleri de yine topluma ait olgulardır. O halde yazar, topluma ait malzemeyi kullanarak yine toplumunun farklı gereksinimlerini ve yönlerini aktarma, yansıtma, çözüm bulma çabası içindeki ifade etme yeteneği güçlü aydın bireydir.

Toplumsal eleştiri sanata ve yapıta, Aristo'nun ifadesiyle, taklitçi/mimetik sanat bakış açısıyla yaklaşır. Bu açıyla toplumsal eleştiri, yazını sanatçının yaşamın gerçekliğini yansıttığı, taklit mekanizmasını işler hale getirdiği bir alan olarak görür. Yazın, kendi başına değil, toplum içinde gelişen ve toplumun ifadesi olan bir alandır (Alver, 2003, s. 239).

1. Toplumsal Eleştirinin Çıkış Noktası

“Eleştiri, yalın bir tanımla, bir sanat ya da yazın ürününü bütün boyutlarıyla inceleyip değerlendirmek amacıyla yazılan yazı demektir. Bir sanatçının yaratısını değerlendirme, ona değer biçmedir.” (Özdemir, 1997, s. 24). Terry Eagleton'a göre de; “edebiyat vardır, o halde -onu anlamak ve değerlendirmek istediğimize göre- eleştiri de vardır”. (Eagleton, 2016, s. 12) Bu bakımdan eleştirinin, yazınsal türler içinde ayrı bir niteliği olmak durumundadır. Çünkü her yargılama ve değerlendirme, belirli birtakım ölçütleri gerektirir. Bu ölçüler de terimler, tanımlar ve kavramlar olarak karşımıza çıkar.

Toplumsal eleştiri kuşkusuz tarihsel bir süreç içinde farklı uygulamalar sonucu şekillenmiş bir eleştiri türüdür. Berna Moran bu eleştirinin, ilk olarak Giambastista Vico'nun 1725 yılında yazdığı ve Homeros'u psikolojik ve toplumsal açıdan yorumlamaya çalıştığı *La Scienza Nuova* (Yeni Bilim) adlı yapıtıyla ortaya çıktığını belirtir (Moran, 1991, s. 74). XIX. Yüzyıl başında Fransız yazar Madame de Staël'in yazdığı ve dilimize *Edebiyata Dair* (*De la littérature-1800*) adıyla çevrilen yapıtı da yazını toplumla ilişkilendirerek, din, gelenek, görenek ve yasaların yazın üzerinde; yazının da bu yasalar üzerindeki etkisini ortaya koyması yönüyle toplumsal eleştiri niteliklidir.

Toplumsal eleştiri alanında daha sonraki süreçte Aber François Villemain, Hipolyte Taine, ve Gustave Lanson gibi isimler akla gelir. Villemain, toplumsal eleştiride nesnelliğin önemsenmesi üzerinde dururken, Taine; ırk, dönem ve çevrenin yapıt üzerindeki etkisine; Lanson da yazın ve felsefeyi bağlantılı alanlar olarak göstererek, yazınsal yapıtta zevk, araştırma ve bireysel sezgilerin önemini vurgular. Georg Lukács ve Lucien Goldmann'ı toplumsal eleştiri en fazla katkı veren kişiler olarak belirttikten sonra, Almanya'daki Frankfurt Okulunun iki temsilcisi olan Walter Benjamin ve onun arkadaşı Theodor Adorno'yu da toplumsal eleştiri alanının önemli adları arasında saymak yerinde olur.

XX. yüzyılın başlarında Macar düşünür Georg Lukács'ın Marksist ve tarihsel eleştiri ile ilgili çalışmaları toplumbilimsel eleştiri yöntemlerinde dönüm noktasıdır. Tarihsel eleştirinin en önemli kuramcıları arasında kabul edilen Lukács'ın *Le Roman Historique* adlı eleştiri kitabı yöntemi şekillendiren temel kaynaklardandır. Daha sonraki dönemde Lukács ve Goldmann'ın da dâhil olduğu, sanatı bir *yaratma* değil, *yansıtma* olarak tanımlayan Marksist eksenli Stalin yanlısı yazına değinmek gerekir. Lukács'ın eleştirel gerçekçiliğinin tersine, toplumcu gerçekçilik içerikli yapıtlar işçi sınıfı kültürünü yansıtan *olumlu kahramanlar* ortaya koyarlar. Amaç okurun öyküneceği, saygı duyacağı, imreneceği kahramanlar ve olaylar yaratmaktır. Jdanov'un başını çektiği ve

Komünist Partinin resmi sözcülüğünü yaptığı proleter kültürü simgeleştiren *sosyalist gerçekçilik kuramı* Sovyet yazınında derin tartışmalara yol açar. Bu kurama göre yazar yapıtını ilerici amaçlara hizmet eden bir sosyalist anlayışla yazmak durumundadır. Temellerini Lenin'in "Parti Örgütü ve Parti Yazını" adlı makalesinde dile getirdiği "sanat parti politikasına hizmet etmelidir" sözünden alan sosyalist gerçekçilik, topluma hizmet edecek yazınsal yapıtın çözümleme ve eleştirisinin de toplumsal nitelikli olması gerektiğini kabullenmiş olur.

Lukács, *Ruh ve Biçimler (L'Ame et les formes-1974)* ve *Roman Kuramı (La Théorie du roman (1920))* adlı Kant'tan esinlenerek yazdığı ve belli bir idealizm içeren ilk yapıtlarıyla Goldmann'ı esinler. *Tarih ve Toplum Bilinci (Histoire et conscience de classe (1923))* adlı yapıtıyla hem kendi kişiliğinin gelişmesinde, hem de Marksist eleştiride yeni bir dönemeç oluşturur. Ona göre üretim ilişkilerinin basit bir yansıması olmayan sınıf bilinci, tarihsel gelişmede önemli bir rol üstlenir. Bu bilinç hareketli ve yapısal niteliklidir. Ne var ki Lukács, Stalin'den gelen baskılar sonrasında gençlik döneminde kaleme aldığı bu düşüncelerini yadsır ve özellikle *Tarih ve Toplum Bilinci* adlı yapıtını oldukça sert bir biçimde eleştirir (Lukács, 1956, s. 99).

Goldmann'ın Marksist eleştirideki yerini belirtmek için onun "Diyalektik materyalizm ve yazın tarihi" (Goldmann, 1980, s. 45 vd) adındaki yazısını okumak gerekir. Ona göre "gerçek düşünsel değerler ekonomik ve toplumsal gerçekliğe bağlı değildir" (Lefebvre, 1961, s. 343). Yazınsal yapıt kişileri aracılığıyla şekillendirilen bu değerler, gerçek değerlerin arayışına yönelik düşsel düzlemdeki konular da olabilir. Bu durumda Goldmann, yazınsal yaşam ile toplumsal yaşam arasındaki denklilikler, benzerlik ve çelişkileri de içeren ilişkilerin sorgulamasını yapar.

Goldmann, birçok eleştiri yönteminin yaptığı gibi, yazarın yaşamöyküsünden ve toplumsal etkilerden hareketle yapıtın çözümlemesinin doğru ve olumlu sonuçlar vermeyeceğini söyleyerek yazarı temel eksene oturtan çözümleme biçimini reddeder. Ona göre yapıtın kendine has özerk iç mantığı vardır; kendine özgü varlıkları, nesnelere ve kişilere olan özerk bir evrenin oluşturulma biçimidir. Özerk bir evren için gerekli olan şeylerden biri de, o evrenin toplumsal, siyasal, ekonomik, vb boyutlarda düzenini ve devamlılığını sağlayacak dizge, yani ideoloji veya dünya görüşüdür. O halde, tutarlılık içinde iç evrenini oluşturan ve sunan her yapıt bir dünya görüşünün ifade edilme biçimidir. Bu dünya görüşü de bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Dünya görüşü, topluma ait olası bilincin şekillendirdiği, ancak yazarın aracılığıyla varlık bulan bütüncül bir dizge özelliği taşır. Tutarsız ya da bütüncül olmayan özellikler taşıması durumunda içinde yer aldığı yapıt "büyük yapıt" olmaktan uzak kalır.

Jdanov eleştirisinin savlarına ve yönlendirmelerine karşın Goldmann'ın eleştiri anlayışında yapıtın değerlendirilmesi aşamasında yazarın bilinçli niyet ya da eğilimlerini dikkate almak yoktur, üstelik yazarın kurgusal evren olarak yarattığı bir yapıttaki ideolojiyi yazarın bilinciyle açıklamak doğru bir yöntem

değildir. Bu gerekçeyle Goldmann, yazarının bilinçli olarak bir savı ortaya koyduğu “savlı yapıt”ları (Suleiman, 1983, s. 166) büyük nitelikli olmaktan uzak, sıradan yapıt olarak görür. Yapıtın büyük ve önemli nitelikte olmasının onun kalıcılığını artırdığını, yaşamaya ve kendini anlatmaya devam ettirdiğini düşünür. Böyle bir düşünce, kalıcı olmayı önceleyerek, yazınsal üretimde bilinçli niyetleri ikinci plana iter.

Goldmann'ın geliştirdiği değerlendirme öğelerinden biri de bir biçim ve içerik bütünlüğüne sahip yazar tarafından oluşturulmuş evrenin iç tutarlılığıdır. Bir yapıtın oluşum süreciyle ilgili değerlendirmede her türlü öznel dışarıda bırakılır. Goldmann dâhice yapıtlar için temelde iki özellik ortaya koyar: Bu yapıtlar öncelikli olarak eski değerlerin çöküşü ve yeni dünya görüşünün yükselmesiyle kendini gösteren iki dönem arasındaki geçişi yansıtırlar. Dahi yazar, eski dünyanın çöküşüyle kaybettiği evrenselliği yeni değerleri kabul edip özümseyerek bulmaya çalışır. İkinci olarak, bu yapıtlarda her zaman nesnel olmakla suçlanan duygusal söylem ile yapıtı tümüyle soyut hale getirme tehlikesi olan ancak zamansal temel sorunları kavramada bütünsel tek yol olan düşünerek kavramlaştırma arasındaki çelişki durumu ortadan kalkmış görünür. Yazar için söz konusu olan, evrensel olanı (bütünsel görüşü) bir anlatımın ya da yazınsal bakış açısının içine yerleştirmektir.

Toplumsal eleştiri tarihsel eleştirinin tüm verilerinden yararlanır, ancak yapıtların tarihsel olaylardan esinlenmesini gerekli kılmaz. Ancak yapıtı, büyük ölçüde yazıldığı dönemin ve yazarın toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların belirlediğini, bu sebeple yapıtın yazıldığı dönemdeki toplumun bir anlatımı olduğunu kesinler. Aslında toplumsal eleştiri Marksist eleştiriden ayırmak pek de olası değildir. 1950 sonrası toplumsal eleştiri *estetik ve deneysel toplumbilim eleştiri* yöntemleri adı altında varlığını sürdürür. Aslında yapılan şey toplumbilimin yazın alanına uygulanması olunca, yöntemin adı *yazın toplumbilimi* ya da bilinen adıyla *edebiyat sosyolojisi* olur. Yazın ve toplum ilişkisini anlamak için, her iki bilim dalının verilerini kullanarak yazınsal yaratıları toplumsal olarak ele almak yazın toplumbiliminin inceleme alanına girer.

Deneysel toplumbilim daha çok Robert Escarpit'in çerçevesini belirlediği yapıtın nicelik sorunuyla ilgilenmektedir ve tüm toplumbilim verilerinden yararlanır, ancak estetik eleştiri yönteminden farklı olarak, yapıtı yazarın toplumsal konumu, yapıtın basım-yayın-dağıtım durumu ve okuyucu-yapıt-yazar arasındaki ilişkiler zincirini ortaya çıkarmayı dener. Bu yöntemde yapılan inceleme daha çok yapıtın dışında gerçekleşen yazınsal ilişkileri ele almaktadır. Bu bağlamda bir yapıt nasıl bir topluma yönelik yazılmıştır, yazarın konumu nedir, nerde doğmuştur, hangi şehirler daha çok yazar yetiştirir, yapıt hangi yayın evinde kaç baskı yapmıştır, nasıl bir okuyucu kitlesi vardır gibi sorunlar deneysel yazın toplumbiliminin ilgi alanına girer. Deneysel toplumbilim genellikle betimleme yapmakla yetinir ve yapıt hakkında içerik çözümlemesine girmez ve yargılarda bulunmaz, durumu saptamakla yetinir.

Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* adlı başlıca yapıtında, “yazında sürekli bir öteki vardır: Biri okur için yazar, diğeri yazar için okurdur.” (Escarpit, 1968, s. 69), der. Bu sözle, yazar ile toplumun birbirleri için vazgeçilmez olduklarını açıkça ortaya koyar. Bir toplumun yeni düşünce ve açılımlara sahip olabilmesi için kaçınılmaz olarak gereksinim duyulan kişiler yazarlar gibi seçkin kişilerdir. Aynı şekilde, deneyimlerini başkalarına aktarmak isteyen yazar için de, kesinlikle var olması gereken öğeler okur kitlesi veya toplumdur. Bu durumda, yazın toplumbiliminin ilgi alanları; toplum ile topluma ait ekin veya ekinler arasındaki ilişki, bu süreçler ile yazarın kişiliği arasındaki ilişki ve okur ile yazınsal yapıt arasındaki ilişkilerdir (s. 69).

Le Dieu caché adlı yapıtında Goldmann, Pascal ve Racine'nin yapıtlarının çözümlemesine girer ve bu yapıtlara egemen olan trajik dünya görüşünü açığa çıkarır. Jansenizm ve XIV. Louis döneminin para karşılığı soyluluk elde eden “cübbe soyluları”nın toplumsal ve ekonomik koşulları arasında bağlantılar oluşturur. *Le Dieu caché* adlı yapıtının temel savı, “her büyük yazınsal ve sanatsal yapıt bir dünya görüşünün ifadesidir” (Goldmann, 1955, s. 28) şeklindeki görüşüdür. Dünya görüşü de en üst düzeye erişmiş olası ortak bilincin ortaya koyduğu anlamlı ve tutarlı bir yapıdır.

Pour une sociologie du roman adlı yapıtında ise Goldman, yapıtları çözümlemekte ortaya koyduğu düşünceleri yöntemsel bir hale getirerek bu yöntemine *oluşumsal yapısalcılık* adını verir. Yapıtın evrensel yapılarıyla kimi toplumsal grupların düşünsel yapıları arasında benzerlik olduğunu ya da aralarında anlaşılabilir bir ilişki olduğunu, bu durumda içerik düzleminde yazarın bu ilişkileri oluşturmakta tümüyle serbest olduğu görüşünü ileri sürer. Ona göre ‘büyük yazar’, yazınsal (resimsel, müziksel, vb) yapıt gibi bir alanda imgelemsel, olabildiğince tutarlı bir evren yaratmayı başarmış kişidir (Goldmann, 1964, s. 218-219).

Goldmann, yapıtı ortak bir bilincin ifadesi olarak gören geleneksel kuramla yalnızca metinsel yapılara önem veren “biçimciler”in yaklaşımları arasında uzlaşma arayışına girer. Bu amaçla, hem yazınsal, hem de ekonomik gerçeklik anlayışı için “tek ve aynı yapı”yı bulmaya çalışır. Yazınsal yapı roman türüdür, ekonomik yapı ise ekonomik değerlerin değişimidir ve her ikisi de birbirine benzediği için iki farklı düzlemde kendini gösteren tek ve aynı yapıdan söz edilebileceği düşüncesini ileri sürer (Goldmann, 1964, s. 26). Goldmann bu uzlaşmayı basitleştirmek için grubun bilincini en üst düzey tutarlılıkla karşılama gerekliliği ortaya koyan yapıtın yapıları ile yazarı eyleminde özgür bırakan içerikler arasında bir ayırım yapmaya yönelir (s. 33).

Goldmann özgürlüklerin gelişmesinde her zaman, dünya görüşünde özgürlük, bireycilik ve adalet karşısında eşitlik öğelerini barındıran burjuva düşüncelerinin önemli bir rol oynadığını vurgular. Özgürlük ve bireysellik de insan toplumunun dünya görüşünü özgürlük eksenine oturtmasına aracılık eder.

Peter V. Zima, Goldmann'ın yöntemini biraz daha farklı yorumlayarak oluşturduğu kendi oluşumsal yapısalcı yöntemini öncelikle Poust'un yapıtlarına

uygulayarak, roman üretimini bir toplumsal grubun dünya görüşüyle bağlantılı hale getirmeden, romanın estetik yapısını ve iç tutarlılığının temelini ortaya koymak ister (1973b). Ona göre, bir yapıtın oluşma sürecini ve estetik yapısını anlamak için yalnızca metin yeterli değildir, aynı zamanda yapıtın ortaya çıkmasındaki nedenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Toplumsal alana ait olan bu nedenler de ilgili sanat alanının dışında aranmalıdır (Zima, 1978, s. 50).

Zima'ya göre anlatıma dayalı metin, özümlediği ve dönüşümüne katkı sağladığı toplumla ilgili söylemlere karşı yaptığı tepkisel özellikli bir yapıyla oluşur. Bu bağlamda, anlamlı dizgeler olarak, dünya görüşleri ve ideolojiler yazınsal metinlerde önemli işlev üstlenirler (Zima, 1985, s. 107). Üstelik Zima'ya göre yazınsal yapıt, siyasal, hukuksal, bilimsel ve yazınsal olmak üzere toplumsal bir gruba özgü anlatım biçimlerinin tümünü içinde barındıran dilsel ve söylemsel boyutu da önemli olan bir inceleme aracıdır (1980).

Claude Duchet ve Edmond Cros da toplumsal eleştiriye farklı bakış açılarıyla katkı yapar. Duchet ile ortak hareket eden Cros, tarihin bir taşıyıcısı olan bireyi, *kültürel özne* olarak tanımlar ve onu toplumbilimsel okumaların merkezine koyar. Öyle ki, metin kavramını yeniden tanımlamaya çalışan Cros, kültürel özne olmadan metnin anlaşılması ve çözümlenmesinin pek olası olmadığını ifade eder: “Kültürel özne kavramı, ortaya çıkışının, tarihinin, doğasının, kültürel ürünlerindeki radikal farklılaşmalar üzerine etkisiyle ortaya koyan bir tür ideolojik özne olarak belirir” (Cros, 2005). Ona göre ideolojik özne, toplumsal yaşam ve dilde, zaten o toplumun ortak bilincine işlemiş olan ideoloji tarafından yabancılaştırılmış bir öznedir.

Edmond Cros, yazınsal toplumbilimde sıkça yer bulan eytişimsel maddecilik ve tin çözümüne ek olarak, dilbilim ve göstergebilimi de metin çözümlemelerinde sıklıkla kullanır. Yaklaşımını toplum, ideoloji ve söylem öğelerini merkeze alarak geliştiren Cros'a göre toplumsal eleştirel bakış, dıştan içe, yüzeysel içerikten, anlamsal göstergelere, son olarak da yapıya doğru ilerler (Cros, 2003, s. 9). Amacı ise farklı şekillerde bireysel ve ortak yaşanmışlıkları yıkıp, yerine değiştiren, yeniden düzenleyip anlamlandıran araçların tümünü bir araya getirmektir. Bu anlamda, yazınsal ve toplumsal söylemi gibi, bir dönemin dinsel, siyasal, ekonomik, toplumsal, sanatsal olaylarını da kendine konu edinir.

Cros ve Duchet'nin toplumsal eleştiri anlayışlarını şu şekilde özetlemek olasıdır: Toplumsal yaşam, ortak bir dille ortaya çıkar. Bu anlamda eleştiri ve çözümlemede toplumu oluşturan bireyleri ve toplumun davranış biçimlerini iyi incelemek gerekir, zira aynı çalışma ve yaşam koşullarına sahip bireylerin oluşturduğu topluluk, aynı dünya görüşünü benimser. Toplum bireylerinin ruhsal durumu, devingendir ve tarihsel olguların zorlamasıyla durmaksızın yeniden düzenlenir.

2. Goldmann ve Oluşumsal Yapısalcılık

Lucien Goldmann (1913–1970), XX. yüzyılda Marksist öğreti içerisinde yer alan tarihsel ve insancıl kuramın en önemli adlarından biridir. Felsefe ve ekin

toplumbilimi alanlarında yaptığı çalışmalar, özellikle de *Le Dieu caché* (1955) adlı çalışması, açık bir biçimde, Macar asıllı Georges Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (Histoire et Conscience de Classe, 1923) adlı yapıtıdan etkilenir. Yaptığı çalışmalarla, Marksist ideolojinin olgucu ve yapısalcı bir biçimde yazın dünyasında yer almasına karşı çıkar. Marksizm'in bazı yönlerini eleştirir, kendi ölçütlerinde bir Marksizm tasarlar. Eleştiri toplumbilimi ve toplumsal felsefe içeren iki boyutlu eleştirel çalışmalarından hareketle, yazın alanında artık geleneksel çözümleme ve eleştiri yöntemlerinin bir kenara bırakılarak, ortaya koyduğu "oluşumsal yapısalcılık"ın bir çözümleme ve eleştiri yöntemi olarak benimsenmesini ister (Atalay, 2007, s. 1).

Goldmann, oluşumsal yapısalcılıkta, diğer yapısalcılarda olmayan, bir tarihselliğin varlığından söz eder. Yönteminin adındaki "dâhice oluşum" (génialité) ya da 'oluşumsal' (génétique) sözcüğü, aslında 'zamanla ve ustalıkla oluşum' anlamına gelse de, yazınsal ve sanatsal yaratıdaki, toplum bilincinde şekillenip, entelektüel bir kimlik aracılığıyla ortaya konan bu "yapıtın oluşum süreci"ni Goldmann, "dâhice oluşum"un açık ve kabul edilebilir bir tanımı olmamasından (Deramaix, 1996-2013), "estetğin en önemli sorunu" olarak görür. Ona göre bu sorun, yazın tarihinin nesnel bir sorundur. Eleştirmenin bu sürecin gelişimini takip etmekte elinde somut veriler olmaması güçlüğü oluşturan en önemli etkendir.

Goldmann, ekinsel ve yazınsal bir yapıtı incelerken, yalnızca yapıtları ortaya koyan yaratıcı bireyden hareketle yazarı incelemeyi, aynı zamanda toplumu ve yazınsal bir metne doğrudan katkısı bulunan ortak grupları da inceler. Goldmann bunları metodolojik çalışmasına uygulamak için yeni kavramlar oluşturur: Tutarlı anlamlı yapılar, benzer yapılar, olası bilinç gibi. Dünya görüşü kavramını düşünce dizgesine uyarlar. Dünya görüşü onda yalnızca ortak öznelerin ortaya koyabileceği, bireysel olmayan bir olgudur. Yazarın bilincinden değil, toplumsal grupların bilincinden söz eder.

"Her düşünce toplumbilimi, toplumsal yaşamın etkisini yazınsal ürün üzerine yansıtır" (Goldmann, 1965, s. 45) düşüncesinden hareketle Lucien Goldmann, yazınsal ya da sanatsal yapıtların, yapıtın üretildiği toplumu oluşturan yapı ve yapıtın kendisinin irdelenmesiyle sağlıklı bir şekilde açıklanabileceğini, böyle bir çalışmanın da yazın toplumbiliminin konusunu oluşturduğunu belirtir.

Goldmann, bireyciliğe özgü toplumsal ve tarihsel yapılarla ilgilenir. Eleştirel olarak, pazar ekonomisinin gelişimiyle bireyler arasında var olan doğrudan ilişkilerin yok olmasına dikkat çeker. Marksist dünya görüşünün etkisiyle, bireyin önemini kaybetmesinin, eşyanın her geçen gün daha fazla değer kazanmasının nedeni ve sorumlusu olarak anamalcı düzeni gösterir. Bu nedenle, *Pour une sociologie du roman* adlı yapıtında anamalcı pazar yapıları ve ortak bir bilincin ürünü olan roman türü arasında doğrudan yapı benzerlikleri olduğunu ortaya koyar. Ona göre yazar, sanatçı, felsefeci ya da din adamı, tümüyle yaşadığı toplum veya sınıfın belirli bir bilinçle oluşturmuş olduğu yazınsal, dinsel, düşünsel, vs niteliklerdeki yapıtı ortaya koyan *bireyüstü/birey*

aşkın özne konumundaki kişilerdir (Goldmann, 2005, s. 76). İçinde yaşadıkları toplumun dinsel, düşünsel, yazınsal ya da toplumsal alanlardaki beklentilerine yanıt verecek seçkinlerdir ve bu kişilerin ortaya koydukları “büyük yapıt”, kendi bireysel düşünce ve birikimlerini değil, toplumun ya da sınıfın onlarda biçimlendirdiği görüşü veya bilinci yansıtır (Atalay, 2007, s. 2). Ona göre “büyük yapıt”, toplumsal bir grubun olası bilincinin en üst düzeydeki tutarlılığına dile getirdiği ölçüde büyüktür.

Goldmann, her yapıtın, bir bireyin, dünya görüşü denen şeyi şekillendiren ve ona uygun düşen zihinsel bir yapıyı hiçbir zaman kendi başına hazırlayıp ortaya çıkaramayacağını ortaya koyan toplumsal bir karakteri olduğunu söyler. Böyle bir yapıyı ancak bir grup oluşturur, birey ise onu yalnızca çok yüksek düzeyde bir tutarlılığa ulaştırır.

Goldmann'ın *Diyalektik Araştırmalar* (Recherches Dialectiques, Gallimard, 1959) adlı yapıtında yer alan bir başka düşünceye göre yazın, değişik düzeylerde var olan dünya görüşünün ya da görüşlerinin anlatımıdır; dünya görüşleri de kişisel değil, toplumsal olgulardır. Yapıtı ortaya çıkaran yazar, yaşadığı toplumun genel değerlerinden ne kadar etkilenirse etkilenir, çok farklı görünüm altında bir yazar olarak okurun karşısına çıkabilir. Toplumun geneli gibi davranabileceği gibi, yaşadığı toplumun düşünce biçimleri ve yaşam tarzlarına aykırı bir tutum da sergileyebilir (Goldmann, 1998, s. 57).

Yazar toplumun bir aynası olduğuna göre, ortaya koyduğu yapıt da, “belirli bir yer ve zamana özgü egemen dünya görüşlerinin birey kanalıyla ifade bulmuş biçimidir” (Parla, 2000, s. 39). Yazarın rolü, toplumda oluşmuş dünya görüşü ve egemen düşünce biçimlerini yazın aracılığıyla okurun gözünde daha anlaşılır ve somut kılmaktır. Öyleyse yapıtı ortaya koyan gerçek yazar, toplumsal grubun kendisidir. Toplumsal grubun oluşturduğu bilinç ve birikimi belirli bir düzen içinde kalemi aracılığıyla dile getiren ve yapıtı üreten yazar, yalnızca toplumun istek ve özelemlerini yapabildiği ölçüde dillendirme işlevini üstlenir. Bundan dolayı, yazınsal yapıt bir ‘yansıma’dan başka bir şey değildir ve toplumsal sınıfın da bilinçlenmesini sağlayarak, oluşumuna katkıda bulunur. Yapıtta dile getirilen toplumsal bilinç, bir bütün olarak toplumsal grubun sahip olduğu gerçek bilinç değil, koşullar ölçüsünde sahip olabileceği olası bilinçtir.

Georg Lukács ve Girard’dan esinlenen Goldmann klasik roman yapıtıyla liberal değişim ekonomisi arasında bir benzerlik ve son dönemlerde gelişmelerinde bir koşutluk olduğunu dile getirir. Roman biçimi ve romanın içinde geliştiği toplumsal ortamın yapısı, yazınsal tür olarak roman ile bireyci çağdaş toplum arasında da bir ilişkinin varlığından söz eder. “Anamalcı yapı ile roman türü arasında çok sıkı yapısal türdeşlikler olduğunu ileri sürer (Tilbe & Tilbe, 2015, s. 188). Goldmann’a göre roman, “pazar için üretimin yapıldığı bireyci bir toplumdaki gündelik yaşamdan yazınsal düzleme geçiştir. Romanın yazınsal formu ile genel anlamda insanın mal ile olan günümüzdeki ilişkisi arasında sıkı bir benzerlik vardır” (Goldmann, 1964, s. 36). Pazar için üretimde değişim değeri kullanım değerinin önüne geçer; bu da, insanların bilincinin mal ve

eşyayla olan ilişkisinin şeyeleştiğini, yabancılaştığını ve ticaret malına bağlanmaya boyun eğdiğini gösterir. Pazar toplumu gibi, romanın da değişim değeri kullanım değerine oranla artar. Böylelikle roman artık kullanım değerinden değişim değerine geçişin öyküsünü anlatan yazınsal tür olur.

Goldmann yöntemi, tekceli dizgedeki işbirlikçi ekonomik yaşamın dönüşümü sebebiyle bireyciliğin yok olması gibi, “bizler de kahramanının sürekli bir yozlaşma ve bireysel kişiliğini kaybetmeyle sonuçlanan roman formunun benzer bir dönüşümüne tanık oluruz” (Chatelet, 1965) anlayışına da yer verir. Romanda kişinin kaybolması, Malraux'nun romanlarında olduğu gibi, gruba özgü yaşamöyküsünün yerini bireysel yaşamöyküsünün alması ve öznenin olmadığı ve yerine yenisinin konmaması gibi Kafka'dan Yeni Roman'a uzanan düzlemde gördüğümüz iki aşamada gerçekleşir.

Goldmann'ın yapıtı çözümleme sürecinde ekonomik boyut ve değişim değeri kadar yazınsal yaratıya giren değişimler de önemli işlev üstlenir. Lukács'nın, romanın şu ya da bu grubun bilinçli yapılarının düşünsel aktarımıdır, anlayışına karşılık Goldmann, romanı “kendini etkin biçimde savunma olanağı olmayan herhangi bir grubun gerçek değerleri arayışı” olarak görür (Goldmann, 1964, s. 29).

Ona göre günümüz romanı sorunsal kahramanın bireysel biçimini almış yazınsal türdür (Goldmann, 1955, s. 32). Roman aynı zamanda gelişmekte olan burjuva toplumuna karşı, belli bir grup içinde, ruhsal, duygusal ve adı konmamış bireysel bir direniş biçimidir (s. 34). Bireysel direnişin Batı toplumlarında destek görmediğini çünkü yazınsal biçimlerde yer bulan bilinçli direnişlerin olumlu kahraman anlayışının Batı toplumlarında gelişmediğini vurgular. Bu toplumlarda, piyasa için ürün yapılmasıyla bireysel üstünlük ortadan kaldırılır. Nesnenin insanın önüne geçmesi, kişinin tüm temel önceliğini ve bireysel yaşamının önemini ortadan kaldırır. Roman da biçimsel bir değişikliğe uğrayarak bundan kendi payına düşeni alır. Geleneksel romanın kendine özgü “sorunsal başkışısı” sahneyi terk eder ve yerini kişinin parçalanmışlığı alır. Bu dönemin yazınsal düzlemdeki karşılığı ‘Yeni Roman’ olarak ortaya çıkar.

Önceleri toplumlar, gereksinim duyulan malı üretmek ya da üreten birilerinden istemek durumundaydı ve üretici ile tüketici arasında doğrudan bir bağ vardı. Bugün ise, tüketici üreticiyle karşı karşıya gelmeden, malı satın alacak kadar para bulmak zorundadır ya da yeterli parası olan kişi, insan ögesini bir kenara bırakıp, satışa sunulmuş mallardan istediği ölçüde satın alma olanağına sahiptir. Bu durum, artık insanın insana değil, para ve mala değer verdiğinin göstergesidir. Malı üreten için, ürettiği malın “kullanım değeri”, yani o malı kimin kullanacağı, nerede ve ne şekilde kullanılacağına hiç mi hiç önemi yoktur. Önemli olan daha fazla mal üreterek piyasaya sürebilmektir, işletmesinin verimliliğinin artmasıdır. Kişiler ve gruplar arası bu türden ilişkiler veya ilişkilerin yok olması sonucunda, günümüz insanının toplumsal yaşamında, özellikle de ekonomik yaşamında, varlıklar ve nesnelere arasındaki

tüm gerçek ilişkiler yok olmaya ve yerlerini, arabulucuların devreye girdiği, yozlaşmış ilişkiler yani “değişim değerleri” ile kurdukları ilişkiler almaya başlar. “Ancak kullanım değerinin ortaya koyduğu tüm eylemler, tıpkı roman evrenindeki yozlaşmış değerlerin ortaya koyduğu eylemler gibi artık örtük biçimdedirler” (s. 26). Bu demektir ki ekonomik yaşam, roman evreninde olduğu gibi, her alanda üretim işini üstlenen toplum dışında kalmış sorunsal bireylerce yönlendirilir.

“Goldmann, Lukacs’dan esinlenerek geliştirdiği, Marx’ın *Kapital*’de *mala tapınma* olarak nitelediği *yabancılaşma* ve *şeyleşme* kavramlarını anamalcı egemen yapının toplumu nasıl değiştirdiğini kanıtlamak için kullanır” (Tilbe, 2010, s. 33). Burjuva toplumu ve anamalcı ekonomi anlayışının insanlar arasında yarattığı kopukluk nedeniyle toplum, kendisine aykırı bir tutuma karşı koyamaz duruma gelir, değerlerini kaybeder, yozlaşır. Toplum bireylerinin karşılaşılan sorunu kendi sorunu olarak görmeyip, çözüm yolunu hep başkalarında araması da bu yozlaşmayı ve ilişkilerdeki çürümüşlüğü gösterir. Modern insan, uygulamaya koyulan küresel ekonomik dizgeler sonucunda neredeyse düşünsel ve siyasal alanda bile tümüyle edilgen bir konuma düşer. Goldmann bu durumu büyük bir fenomen olarak kabul eder ve “insanlıksızlaştırma” (deshumanisation) ve “şeyleştirme” (réification) kavramlarıyla anlatır (s. 57). İnsana özgü eylem önemsizleşir, birey şeyleşir, nesnenin egemenliğini kabullenir. Böylesine değişmiş ve altüst olmuş bir dünyada insana özgü duygu ve düşüncelerin varlıklarını kanıtlamalarının tek yolu yalnızca şeyleşmeden geçer. Bu amaçla sanat ve yazın da zorunlu olarak şeylerin ifadesine yönelir.

Goldmann’ın oluşumsal yapısalcılığı içerikle ilgili toplumbilimsel eleştiriye karşı çıkar, çünkü “toplumsal yaşam ve yazınsal yaratı arasındaki temel bağlantının, gerçeğin bu iki alandaki içeriğini kapsamadığını, sadece eş zamanlı olarak toplumsal bir grubun deneysel bilincini ve yazar tarafından oluşturulmuş düşsel evrenini oluşturan düşünsel yapıları içerdiğini düşünür (Goldmann, 1964, s. 218-219). Yazarın yaşamöyküsel ya da toplumsal yapısı ile toplumsal grubun yapısı arasında bir benzerlik olmadığı, ancak yapıtın düşünsel yapıları ile grubun düşünsel yapısı arasında benzerlik olduğu saptamasını yapar (Goldmann, 1955, s. 29).

Yazınsal yapıtın çözümlemesinde yapılması gereken ilk iş, yapıtın iç tutarlılığını ortaya koymaktır. Goldmann, *anlama aşaması* olarak adlandırdığı bu aşamadan sonra *açıklama aşamasına* geçer. “(...) Açıklama aşaması, bu yapının çevreyici, daha geniş bir yapı içerisine yerleştirilmesinden başka bir şey değildir” (Gürsel, 1997, s. 27). Yansıma kuramından hareketle, yapıtta yer alan anlamlı yapıların, yazar tarafından yapıta yansıtılan toplumsal gerçeklikler olduğunu vurgulayan Goldmann, yalnızca bir toplumsal gerçekliği ele alıp işleyen içerik çözümlemesi yerine, bu gerçeğin eleştirel çözümlemesine, derin ilişki ve anlamlarına yönelmenin gerekliliklerini ortaya koyar. Yapıtta dile getirilen dünya görüşünün başka ideolojilerle olan benzerlik ve bağlantılarını araştırır. Yapıtın olduğu grubun tipolojisini, eklemlenimlerini, bireyin böyle

bir toplumsal tabakadaki konumunu inceler ve “Metni aşan ve çevreleyen toplumsal birlik ya da sınıftan oluşan toplumsal yapıyı” (Tilbe & Tilbe, 2016, s. 125) belirler.

Kuşkusuz büyük bir yapıtın ciddi bir anlamda incelenmesinde her şeyden önce iç tutarlılığı, yani anlamlı yapıyı ortaya koymak zorunludur. Yapıtındaki “her insana özgü olgu anlamlıdır. Anlamlı yapılar bir oluşumun anlamlı sonucudur ve bu oluşumun dışında anlaşılıp açıklanamazlar. Bu da, oluşumcu yapısalcılığın hareket noktasıdır” (Tilbe, 2000, s. 46). Bir yapıtındaki anlamlı yapı, biçim alanında olduğu kadar, içerik alanında da zenginliği oluşturan bir nitelik taşımaktadır. Goldmann, yapıtı yönlendiren dünya görüşünü anlamlı yapı olarak adlandırır. Yazınsal bir yapıtın anlam ve değeri ona göre bir toplumsal gruba bağlıdır. Anlam, metinden çok metin dışı ulamlar üzerine oturur ve metin dışılığın değer kazanması için yazar kavramı dışlanır. “Yazarın duygu ve düşünce dünyasının yansımaları olan yazınsal yaratıyı, oluşum süreci içinde araştırmayı amaçlayan Goldmann'ın oluşumcu yapısalcı eleştirisi, yapıtı toplumbilimsel veriler ışığında aydınlatır. Ancak tarihsel sürecin belirlediği toplumsal, ideolojik, ekinel etkenlerle biçimlenen yapıtın yapısal özelliklerini incelerken, oluşumunu hazırlayan çerçeveyi yalnızca edebi yapıtı etkilediği ölçütlerle sınırlı tutmak gerekir” (Akten, 1999, s. 163) derken, araştırmacılara nesnellikten uzaklaşmamak gerektiği yolunda uyarıda bulunur. Toplumsal, tarihsel ve ekonomik ilişkilerin toplumdaki biçim ve rollerini irdelemenin gerekli, hatta zorunlu olduğunu vurgular.

Goldmann, bir yapıtındaki tutarlı öğelerle, düşsel olanları birbirinden ayrı tutmak gerektiğini söyleyerek, insan davranışlarında tutarlılık eğilimi taşıyan evrensel bir özellik olduğunu vurgulamaya çalışır. İnsanlar, dış gerçekliğin ortaya koyduğu kışkırtmalar karşısında, karşılaştıkları sorunları çözmek amacıyla olaylara karışma arzusuyla hareket eder. Yaratılışları gereği, yapmaya çalıştıkları bu eylemler anlamlı ve tutarlı bir yapı oluşturur. Böyle bir yapı, yapıtı şekil yönünden ele alan yapısalcıların öngördükleri gibi hiçbir zaman geçici bir veri değildir. Anlamlı yapıların önsel bir hazırlanma, bir olgunlaşma ve bir oluşum süreci vardır. Yani insan eylemi gündelik bir gerçeklik olarak biçimlenirken, eski yapıların yıkılma süreci ve yenilerinin oluşum süreci devam eder.

Goldmann bu farklı toplumsal grupların, bireylerarası ilişkilerin yer aldığı karmaşık ağlardan oluştuğunu, ancak ele alınan bireylerin ruhsal durumlarının karmaşıklığı, her bir bireyin farklı bir gruba, aileye, iş çevresine, ulusa, arkadaş topluluğuna, toplumsal sınıfa, vs ait olmasından ve her bir grubun kendi bilinciyle hareket ederek, kendine özgü karmaşık ve bağımsız bir yapı oluşturmasından kaynaklandığını vurgular (Goldmann, 2005, s. 77). Oysa tam aksine, tek bir toplumsal gruba ait yeterli sayıda birey incelemeye alındığında, diğer grupların eylemleri ve bu birlikteliğe bağlı olarak, ruhsal öğeler birbirlerini karşılıklı olarak ortadan kaldırır ve geriye anlaşılması çok daha basit ve çok daha tutarlı bir yapı kalır.

2.1. Anlama ve açıklama aşaması

Goldmann'a göre toplumsal bir grubun dünya görüşünü elde edebilmek için onu anlamak ve açıklamak gerekir. Anlayıp, açıklayabilmek için de yapıttaki anlamlı yapıların saptanması zorunludur. Bir yapıyı anlamak; farklı öğelerin ve bütünü meydana getiren süreçlerin, diğer tüm öğeler ile birbirine bağımlı ilişkilerini oluşturan farklı süreçlerin doğasını ve anlamını kavrayabilmektir. Bu, yapıtta bütünsel olmayanın betimlenmesi ya da çözümlenmesidir. Toplumsal bir olguyu açıklamak ise; onu çevreleyen dinamik yapının bir sürecinin anlaşılabilir betimlemesini ortaya koymaktır. Bu da, bütündeki bir parçanın açıklanması ve ifade edilmesidir. Anlama, temel ilişkilerin betimlenmesindeki temel yapıyı; açıklama, kısmi yapılardaki daha geniş yapıların anlaşılmasını içerir.

Yapıtın incelenmesi ya da eleştirisi aşamasında öncelikle o yapıtı oluşturan toplumsal ve bireysel değerleri tek tek ele alıp sınıflandırmak gerekir. Yapıtta yer alan toplumsal ve düşünsel değerleri o yapıtın tarihsel değerleri ya da tarihsel anlamı; yaşamöyküsüyle, güzel alımlama sanatıyla ve ruhsal durumla ilgili değerleri de yapıtın bireysel değerleri ya da bireysel anlamı olarak sınıflandırmak olasıdır. Tarihsel ve bireysel değerleri anlamak için bir ayırım gerekse de, inceleme aşamasında tarihsel ve bireysel değerleri birinden ayrı tutmamak gerekir. Bu doğrultuda Lucien Goldmann yazınsal metni, anlama ve açıklama aşamaları diye birbirini tamamlayan iki evrede incelemeyi önerir.

“Anlama aşamasında, çözümlenen yazınsal üretimin içkin anlamlı yapıları incelenir ve bunu yaparken de bütün yazın inceleme yöntemlerinden yararlanılabilir (Tilbe, 2004, s. 99). Bu demektir ki, Goldmann önce metin üzerinde yer alan anlamlı yapıların ayrıntılı bir saptamasını yapar. Anlama sürecindeki bu titiz çalışma sonucunda metnin içsel yapısını ortaya koyar; açıklama aşamasında ise, içsel yapıyı çevreleyen ve aşan toplumsal, ekonomik, siyasal ve tarihsel gibi dışsal bağlanımlarıyla ayrıntılı bir biçimde yorumlar. Yapıtı bu doğrultuda değerlendirirken, onu çevreleyen yapılarla arasındaki ortaklıkları da inceleyerek bütünsel ve eytişimsel bir sonuca oluşur. Gérard Genette'in yapısalcı yöntemiyle kişi, uzam, zaman ve anlatı ulamlarını ele alıp yapıtın içsel çözümlemesini yapar. Bu çözümlemeyle anlamlı yapıların ve dünya görüşünün anlaşılmasını sağlar. Ardından, yazarın içinde yetiştiği toplumun ekonomik, siyasal, ekinsel yapısıyla birlikte söz konusu dünya görüşünü bütünsel bir bakışla açıklar” (Akten, 1999, s. 165). Sonra metnin biçim ve içeriğini, sırası geldikçe daha geniş yapılarla ilişkili olarak açıklar. Örneğin, Goldmann, Blaise Pascal'ın *Düşünceler* adlı yapıtında yer alan görüşlerini, XVII. yüzyılım ikinci yarısında Fransa siyasetinde önemli rol oynayan, toplumda önemli bir konuma sahip parlamenter ve subay kesimlerinin, toplumsal çıkarlarına alet ettikleri jansenist dünya görüşüyle bağdaştırır (Zima P. V., 1985b, s. 37), zira bir yapıyı açıklayabilmek için onu, kendisini çevreleyen diğer yapılarla ilişkilendirmek kaçınılmazdır.

Anlama ve açıklama süreçlerinde birbiriyle ilişki halinde olan tüm olası bütünlüklerden özellikle anlamlı yapı ve dünya görüşü önemlidir. Anlamlı yapı, yazınsal bir yapıt nasıl tutarlı bir bütün, tutarlı bir birlik olarak anlaşılabilir? sorusuna yanıt oluşturur. Anlama ve açıklama aşamasında ortaya konması gereken ilk sorun olarak, anlamlı ve bütünsel bir yapı oluşturan eylem ve düşüncenin gerçek öznesinin kim olduğu sorununun belirlenmesidir (Goldmann, 2005, s. 74).

Goldmann sorunun çözümü için üç bakış açısı ortaya koyar. İlk olarak, görüngübilimciler ve usçuların bakış açısıyla, gerçek öznenin bireyin içinde görülebileceğini söyler. İkinci olarak, bazı coşumcu düşünürlerin yaptığı gibi, bireyi basit bir gölgeolaya indirgeyip, var olan tek gerçek özneyi topluluk içindeki bir birey olarak kabul eder. Ve son olarak, Hegel'ci ve özellikle de eytişimsel Marksist bakış açısıyla, gerçek özneyi topluluğun ya da toplumsal sınıfın kendisi olarak kabul eder.

Goldmann, “roman, yozlaşmış bir arayışın, daha geniş bir ifadeyle, kendisi de yozlaşmış olmasına karşın, farklı bir seviyede gelişmiş ve farklı şekilde varlığını sürdüren bir dünyada, gerçek (otantik) değerlere ulaşmak için yapılan bir arayışın tarihidir” (Goldmann, 2005, s. 18), diyerek romana bir tanımlama getirir. Bu söylemde belirtilen gerçek değerler kavramıyla vurgulanmak istenen şey, yazınsal yapıtı gerek okuyarak, gerekse ayrıntılı bir şekilde gözlem ve inceleme süzgecinden geçirerek, tüketen okurun, eleştirmenin ya da araştırmacının, gerçek olmasını istedikleri değerler değildir. Bu değerler, genelde romanda üstü kapalı bir tarzda sunulur, açıkça görülmezler. Ancak romanın içsel evrenini oluştururlar. Her romanın kendine özgü gerçek değerleri vardır, ancak bu değerler hiçbir zaman kalıplaşmış bildik değerler değildir.

Yazınsal ya da sanatsal yapıtın, kısacası ekinel ürünün somut bir nesne haline gelmesi ve ondan yararlanacak kitleye sunulması aşamasına kadar geçirdiği pek çok evre vardır. İlk, yapıtın oluşmasını gerektirecek düşünsel tohumların olgunlaşması, böyle bir yapıta gerek yazar, gerekse okur cephelelerinde gereksinim duyulması zorunludur. Yani yazar, içinde bulunduğu grup ya da toplumu dengeleri bakımından ele almalı, yeni dengelerin sağlanması için nelerin değişeceğine karar vermeli, düşünsel düzlemde yapıtı oluşturmalıdır. Daha sonra düşünsel yapı ve olguların somut bir şekilde kâğıt üzerine aktarılması gerekir. Kâğıt üzerine aktarılan düşünsel eylemler, doğrudan birey ya da toplumların önüne çıkamayacağı için, daha somut bir ürün haline getirilmelidir. Yani kitap olmaya gereksinimleri vardır. Bu aşamada yazarın kendi başına üstesinden gelemeyeceği durumlar söz konusudur. Düşünsel edimlerin kitaba dönüşmesi için basım ve yayıncının devreye girmesi gerekir. Basım ve yayıncı kendi paylarına düşen görevi yerine getirse bile, henüz ortaya çıkan kitap, okur kitesine ulaşamamış, bu nedenle de asıl amacını yerine getirememiştir. Bu demektir ki, kitabın ilgili kitleye ulaşabilmesi için dağıtımçı gibi araçlara gereksinim vardır. Dağıtımçı, kitapçılara ve kütüphanelere yaptığı dağıtım işlevini bitirse bile, yine arzulanan hedefe yeterli ölçüde ulaşamaz. Çünkü ortaya konan ekinel ürünün tanıtımı olmadan, hedef kitlenin ondan

haberdar olması son derece sınırlıdır. Yani, yapıtın olumlu ya da olumsuz yönde bile olsa, tanıtıma gereksinimi vardır. Bu tanıtım, gerek reklâm yoluyla, gerek eleştiri yoluyla, gerekse bir takım ödüllendirme ya da cezalandırma yoluyla yapılır. Cezalandırma deyince; resmi ve yasal yollardan alınan toplatma kararları, yazarının cezayı gerektiren soruşturmalar geçirmesi veya sansür gibi konular akla gelir.

Yapılan farklı tanıtım kampanyaları sonucunda, bir yapıtın az ya da çok satılması veya az ya da çok okunması sağlanmış olur. İşte bütün bunların ışığında yazın toplumbiliminin, “yalnızca yazarla, yapıtla ilgilenmediğini, yazarla yapıt arasındaki alışverişi, okumanın toplumbilimsel anlamını ve hatta alımlama estetiği düzleminde araştırmayı amaçladığını, yapıtın basımı, yayını, dağıtımını, okur tarafından seçim koşullarını niceliksel açıdan da araştırdığı” (Akten, 1999, s. 163) söylenebilir.

Ekinsel yapıtın üretiminin özdeksel ve ekonomik koşullarının çözülmesi de incelenecek yapıtın anlaşılması ve açıklanmasında önemli rol oynar. Yapıtın ortaya çıkması, basım ve dağıtımını, kitabın hazırlanmasından günümüz yazarının kurumsal, hukuksal, özdeksel durumunun incelenmesine, tecimsel amaçla okur kitlelerine ulaştırılmasına varıncaya kadar birçok öge, yapıtın aydınlatılmasında toplumbilimsel yönden gerekli ve zorunludur. Kitap tüketiminin de bir toplumdan diğere farklılık ya da zıtlık gösteren toplumsal ve estetik değer yargılarına göre çeşitlilik gösterdiğini, bu değerlerin ve estetik alımlama biçimlerinin değişken olduklarını gözden uzak tutmamak gerekir.

Goldmann, bir yapıtta anlatısı yapılan toplumsal grubun dünya görüşünü elde edebilmek için, grubu olası tüm yapılarıyla ortaya koymak, içsel ve dışsal yapılarını gerek parçalayarak, gerekse bütünleştirerek anlamak ve betimlemek gerektiğini söyler (Goldmann, 1970, s. 106). Tüm bu aşamalardan sonra elde edilen bulguları açıklamanın önemine dikkat çeker. Bir yapıyı anlamanın, farklı öğelerin ve bütünü meydana getiren süreçlerin, diğere tüm öğelerle birbirine bağımlı ilişkilerini oluşturan farklı süreçlerin doğasını ve anlamını kavrayabilmekten geçtiğini belirtir (Goldmann, 1964, s. 353).

Toplumsal bir yapı ya da olguyu açıklamak, onu çevreleyen dinamik yapının bir sürecinin anlaşılabilir betimlemesini ortaya koymaktır: Bu da, bütündeki bir parçanın dile getirilmesidir. Anlama, temel ilişkilerin betimlenmesindeki temel yapıyı; açıklama, kısmi yapılardaki daha geniş yapıların anlaşılmasını içerir.

Oluşumsal yapısalcılığın ortaya koyduğu ilkeler gereğince, yalnızca yapılar değil, toplumsal olgular da anlaşılmalı ve açıklanmalıdır. Yaşamın ve ekinin bir parçası olmuş bu olgular bile, yazarın ve onun yarattığı yapıtın dayandığı yapı taşlarını oluşturur. Anlama aşamasında, olgular ve yapılar arasındaki anlam ilişkileri bulunarak, bu ilişkilerin tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmesi gerekir. Ancak her yapının veya olgunun daha geniş bir yapılar ağıyla ilişkili olduğu akılda tutulmalıdır. İşte açıklama aşaması da bu geniş ilişkilerin ortaya konmasından başka bir şey değildir. Böyle bir çözümlemeyle, yapıt kendi

içyapısında öyküleme tarzı ve biçimsel eleştiri bağlamı dışında incelenir (Atalay, 2007, s. 36).

Goldmann, anlama sürecinde yazın toplumbilimcisinin, anlamlı yapıları bulmaya çalışırken, metin dışına gerektiğinden fazla çıkmaması için özenli olması, metin dışı öğeleri dikkatten kaçırmama ve olası ölçüde nesnel davranma zorunluluğuna vurgu yapar. Bu nedenle, çözümleme yapan kişi, yapacağı çözümlemede başkalarını bilerek ya da bilmeyerek etkileyebilecek veya yönlendirebilecek art düşüncelerden kendisini soyutlamak durumundadır.

Açıklama ve anlama birbirinden ayrı iki süreç değil; iki farklı aynaya yansıyan ve doğal olarak farklı açılardan görünen tek bir süreçtir. Zaten Goldmann da benzer bir ifadeyle: “Açıklama ve anlama, farklı iki entelektüel süreç değil, iki referans kadranına taşınmış aynı süreçtir” (Goldmann, 1964, s. 354), der. Bu bakımdan her insana özgü olgu ve ideolojilerin, içinde buldukları yapıların sayısı ölçüsünde farklı anlamlar dile getirebileceğini söylemek olasıdır. Goldmann, *Düşünceler*'in çözümlemesinde ortaya koyduğu gibi, jansenizmin hem burjuvanın, hem monarşinin, hem de Descartesçi usçuluğun temsilcisi olması, aynı görüntünün ya da olgunun farklı ortamlarda farklı işlevler üstlenebileceğine işaret eder.

Bu yöneme göre, bir yapıtı, yazarının özyaşamöyküsü ve yazarın geçmişte sahip olduğu toplumsal ya da diğer etkilenmelerle açıklamak söz konusu değildir. Yapılabilecek bu türden bir çalışma, tek anlamlı, yalın ve toplumsal gerçeklikleri yansıtmaktan uzak, öznel yönü ağır basan bir çalışma olmaktan öteye gitmez. Oysa yapıtın, kendine özgü ve özerk bir içsel mantığı vardır. Yapıtın kendi mantığını bir kenara bırakıp, onu yazarın ya da başka bireylerin yaşamöyküsü veya deneyimleriyle açıklamak anlamsız olur. O bir dünya görüşünün ifadesidir ve içerdiği bu dünya görüşü inceleme konusu edilmelidir. Yaşamöyküsel, toplumsal çevresel, ailesel ve ekinsel etkiler kuşkusuz vardır ve gerçektir, ancak büyük olarak nitelendirilen yazın ve sanat yapıtlarının eleştirisi ve incelemesinde onların işin içine girmemesi için gerekli dikkat gösterilmelidir. Aynı şekilde, yapıtın incelenmesinde ruhbilimsel ve ruhçözümsel yöntemlerin kullanılması, belirli bir dünya görüşüne sahip herhangi bir grup içinde yaşayan bireyin özyaşamöyküsünden hareketle, o dünya görüşünü doğuran düşünsel evrenin neden ve nasıl ortaya çıktığını bulmaktan başka bir işe yaramaz.

2.2. Olası/ideal bilinç

Goldmann'a göre bir yapıtı meydana getiren, bilinci toplum katmanlarınca biçimlendirilmiş ve toplumsal biçimde oluşmuş bir özne söz konusudur. Bu özne toplumsal gruptur ve eylemin öznesi de bu gruptur. Zira birey, çok seyrek olarak tümüyle bir anlamı ve özlemlerini yönlendirebilme bilincine sahip olur. Özlem ve istekleri yönlendirebilmekte mademki birey yetersizdir, o halde “ekinsel yaratının öznesi, tek başlarına bireyler değil, toplumsal gruplardır” (Goldmann, 1964, s. 15).

Öznenin ve nesnenin görece kimliğiyle oluşmuş bütünlüğüyle, özne nesnenin olası bilincine sahiptir ve bu bilinçle davranabilir. Bu şu demektir: Yapıtı gerçek anlamda oluşturan özne konumundaki grup ve yapıtta görünür ya da görünmez biçimde ele alınan bu kez nesne konumundaki toplum sahip olabileceği en üst düzeydeki bilincine, toplumun bir seçkin bireyi olan özne tek başına sahip olabilir ve aslında topluma ait olan bilinçle hareket edebilir. Ancak yaratıcı öznenin bu olası bilinci, kendine özgü bir bilinç değil, toplumsal bir grup ya da sınıfın görünürde var olan gerçek bilincinin dışındaki en yüksek düzeyde olabilecek bilincidir. Özetle, olası bilinç, “bir grup bilincinin ulaşabileceği en üst düzey bilinci” ifade eder. Böylesi bir olası bilincin olması, gelecekle şimdinin açıklanması ve geleceğin şimdiyle şekillendirilmesi anlamına da gelir.

Olası bilinç; sınıf bilinci, “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf”ın bilinci olabilir. Olası bilinçle yazınsal ya da düşünsel yapıt arasında, “gerçeğin bütününe ilişkin tutarlı ve bütünsel bakış açısı ve az rastlanılan bir durum olsa da, tutarlı ve bütünsel bireylerin düşüncesi” olarak tanımlanan *dünya görüşü* yer alır.

Oluşumsal yapısalcı bir çözümlemede ilgilenilecek şey gerçek ortak bilinç değil, dünya görüşünü oluşturabilen, toplumsal ve yazınsal yapılar arasında arabulucu olan ya da arabuluculuk işlevi gören olası ortak bilinçtir. Toplum ve yapıt arasında var olan benzerlik gerçek bilinç aracılığıyla değil, olası bilinç ve dünya görüşü/psikoloji aracılığıyla oluşur; bu benzerlik kimi kez anlaşılabilir, kimi kez açıklanabilir bir şeydir. Başka bir deyişle, yazınsal yapıt toplumsal bir sınıfın bilinçli gerçek ideolojisini yansıtmaz, gerçek ideolojiyle bağlantılı olan psikolojisini yansıtır.

Goldmann'a göre, gerçek ortak bilincin ya da ideolojinin ortaya konması, orta düzey yapıtların yaptığı şeydir, büyük yapıtlar bunu yapmaz. Yazınsal yaratının ortak karakterli oluşu gerçek ortak bilinçten kaynaklanmaz, ancak “yapıttaki evrenin yapılarının kimi toplumsal grupların düşünsel yapılarına benzer oluşu ya da onlarla anlaşılır bir ilişkide olan yapılar olgusundan kaynaklanır” (Goldmann, 1964, s. 345) ve “ortak bilinç, ne asıl, ne de özerk bir gerçekliktir: Toplumsal, siyasal, ekonomik yaşama özgü birey davranışlarının toplamından meydana gelen bir şeydir” (Goldmann, 1964, s. 9). Büyük nitelikli yapıtın ortaya koyduğu dünya görüşü, Lukács'ın “bütünlük” dediği “insanın bütüncül görüşüne doğru yönelen”, yaratıcı grubun olası bilincine uyan olası en iyi yapıdır. Bu durumda oluşumsal yapısalcılık adlı eleştiri ve çözümleme yönteminin en önemli ve dikkat çeken yanı “dünya görüşü” kavramından hareketle çözümlemenin yapılmasıdır.

Gerek birey olarak, gerekse grup olarak toplumun temsilcisi olan özne, nesne konumundaki toplumu karşısına alıp, topluma karşın eylem ve düşüncelerini ortaya koyan kişi değildir. Aksine toplumunun yapısını geliştirmek isteyen, eksiklik ve aksaklıklarını gidermek isteyen, toplumunu gözlemleyen ve onu yansıtan kişi olarak, bilimsel, toplumsal, sanatsal, vb bağlamlarda aynı toplumun bir parçasıdır. O halde oluşturan temel düşünce, dışarıda değil,

toplumun içinde oluşur. Ele alınıp incelenen nesne de hem yapıcı bir öge, hem de düşünce yapısının en önemli öğelerinden biridir (Goldmann, 1970, s. 55).

Tek bir birey tarafından kaleme alınmış olsa da, yazınsal öneme sahip ve büyük diye nitelendirebilen yapıt, yaşadığı toplumda yazarın karşılaşmış olduğu olay ve olguların tümüyle basit bir yansımasından ya da yazarın bilinçsiz itkilerinin bir simgesinden başka bir şey değildir. Bu görüşü ortaya koyan yazın toplumbilimcileri, yapıtta yer alan öğelerin genellikle yapıtın ortaya çıktığı toplumun genel yapı ve gereksinimlerinin yapıta yansıdığını, yazarın kişisel özyaşamöyküsünün ya da ruhsal durumunun yapıtta yer alsa da, bunların önem taşımadığını, aslında yapıtın ortaya çıkmasını zorlayan şeyin yazarın kendi istemi değil de toplumun gereklilikleri olduğunu söyler. Buna göre, yapıtı ortaya koyanın birey değil, toplum ya da sınıf olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyleyse, yapıtın oluşumunda yazarın rolü nedir? Yazar, yaşadığı toplumda belirli bir saygınlığı, bilimsel deneyim ve birikimi olmasından dolayı o toplumun seçkin tabakasını oluşturan bireylerin bir üyesidir. Seçkin sıfatını kazandığına göre, toplumda kabul gören ortak bir anlayışın ya da dünya görüşünün savunucusudur. O halde yazar, yapıtın oluşum aşamasında toplumun bir sözcüsü ve simgesidir. Bunun dışında yapıtın okura sunulma sürecine varıncaya kadar herhangi bir işlevi yoktur. Ancak bu sürecin devamında tanıtma ve bilgilendirme işlevi üstlenebilir. Yazarın, yaşadığı toplumun sözcüsü olmak yerine, başka toplumların sözcülüğünü yapması da olası ancak az rastlanan bir durumdur. Bu durumda, herhangi bir toplumsal grubun düşünsel yapısına denk olan bir yapıt, bu grupla oldukça az ilişkide bulunan bir birey tarafından da ortaya konabilir.

Goldmann'a göre, açıklanmamış kavram dizgesine sahip bir sanat yapıtının çift yönlü bir işlevi vardır: Bu kavram dizgesi, bir yanda yapıtın birliğini düzenlerken, diğer yanda bir toplumsal grubun bilinci olan dünya görüşünü dile getirir. Yazınsal yapıt, birey olarak bir yazarın ürünü değildir; ancak ortak bilinci, bir toplumsal grubun ya da sınıfın çıkarlarını ve değerlerini yansıtan, toplumun aynası ve simgesi konumundaki bir bireyin kaleminden çıkmış, topluma özgü bir üründür. Kendi içlerinde tutarlı nitelikleriyle, yalnızca büyük yapıtlar bir topluluğun bilincini veya dünya görüşünü dile getirebilir. Bu demektir ki, tutarlı yapılardan ve tutarlılıktan yoksun sıradan yazınsal ürünlerde, toplumun ortak bilincinin belki kırıntılarını bulmak olasıdır, ancak bu türden yapıtlar tümüyle toplumun dünya görüşü ve ortak bilincini yansıtmaktan uzaktır.

Ortak bilinç, görünür olmayan biçimde, ekonomik, toplumsal, siyasal, vb yaşamı paylaşan bireylerin toptan davranışlarında oluşarak ortaya çıkar ve yapıtın içeriğiyle arasındaki ilişkilere gelince; yapıt, tamamen grubun veya sınıfın ortak ekinel, siyasal ve düşünsel edimleri ile ortak itkilerinin yansıma alanıdır. Buna bağlı olarak yapıtın içeriği de toplumun tümünü ilgilendiren konulara yöneliktir. Beklentiler, sorunlar, bunalımlar ve yetersizlikleri karşılama ve gidermeye yönelik düşünsel yapıları gösterme amacındadır. Bütün bunlar zaten toplumun olası bilincinin ayırımına varabilecek aydın yeteneğine

sahip yazarın düşüncesinde bir birikim halinde var olan şeylerdir. Zira toplumun bir temsilcisi olarak yazar, her aydın çevresinden elde ettiği düşünce biçimlerini kendi yorum ve tekniğini de katarak yeniden şekillendiren kişidir. Yazarın dile getirme biçimiyle yeniden şekillenen ortak bilinç, yapıtın içeriğini oluşturan yapı ve öğeleri ister istemez kendi isteği doğrultusunda yönlendirir.

Goldmann'ın yönteminde öngörülen, bu toplumsal grupların bilincidir. Ancak o grubu oluşturan yazar, düşünür, sanatçı, siyaset adamı ve ekonomi uzmanı, vb. aydınların bilinçli olarak oluşturdukları ortak tutum ve davranış biçimi, o grubun ortak bilinci olarak ortaya çıkar. Burada bilinç sözcüğü bir 'tanık özne'nin varlığına gönderme yapar, yaşadığı toplumdaki ve dünyadaki soyutlanmamış, toplumunun yapısını ve sorunlarını bilen ve ilgili bir öznenin varlığına işaret edilir. Ancak toplumsal bir tarzda tanımlanmış eylemlerarası bir birliğin ürünü olan tanık özne de vazgeçilmez bir öğe değildir. Birey özne, grupla birlikte, çok anlamlı, kararlı, etkili, karmaşık olguların oluşmasını sağlar. Yapılacak çözümlemede ortaya konulacak ilk sorun, böylesi olguları meydana getiren bilincin nesneye tam uygunluk sorunudur.

Goldmann'a göre, düşünsel, yazınsal ve sanatsal yapıtlar, toplumbilim için özel bir değer taşır. Çünkü bu yapıtlar, özel toplumsal grupların olası bilinçlerinin en üst düzeyini barındırırlar. Bu yapıtlarda anlayış, düşünce ve davranış, bütünsel bir dünya görüşüne yöneliktir. Oluşumsal yapısalcılığın hedefleri arasında zaten, dünyanın bütünsel ve tutarlı bir biçimde ortaya konmasından çıkar sağlayacak grupların ve anlamlı yapıtların sınırlarını belirlemek de vardır.

Her toplumsal grup, bilincini ve düşünsel yapılarını, toplumun bütünündeki ekonomik, toplumsal ve siyasal eylemiyle sıkı sıkıya bir ilişkiyle hazırlar. Bu bağlamda ortak bilinç, bireysel bilinçlerin dışındaki bir şey değildir. Zira grubun önemli bir parçası olarak, her bireyin farklı ve çoğu kez var olana aykırı biçimde dillendirdiği bilinciyle ortak bilinç ortaya çıkar. Toplumsal anlamda, üyesi olmadığı veya organik bir bağının bulunmadığı farklı grupların etkisine açık olan birey bilinci, bu yönüyle ortak bilincin yeniden şekillenmesine veya geliştirilmesine katkı yapar. Böylece ortak bilinç, grubun her bir üyesinin bilincinde, ancak gizil bir gerçeklik olarak vardır. Yazın toplumbilimci, grubu bir bütün olarak ele alıp incelerse ancak bu gerçekliği bir bütün olarak ortaya çıkarabilir.

O halde ortak bilinç her koşulda deneye dayalı bir gerçeklik değil, bir yönelimdir. Üstelik geniş anlamda tüm bir toplumu oluşturan farklı grupların arasında birey, tarihsel gelişimde özellikle önemli bir rol üstlenen ve ekin sel yaratıya karar veren bir konumda bulunur. Eylemleri ve bilinci toplumun baştan aşağı yapılanmasına, bunun sonucunda da, insanlararası ilişkiler birliğinin sağlanmasına ve insanlarla doğa arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı verir. Bireyleri bu türden eylemleri gerçekleştiren gruplar bu sayede toplumsal grup niteliği kazanır.

2.3. Dünya görüşü/ideoloji

Goldmann, *dünya görüşünü* farklı yapıt ve yazılarında ayrıntılı olarak anlatmanın yanı sıra, kısa ve öz olarak tanımlar: “Dünya görüşü, gerçeğin bütünü üzerinde tek ve tutarlı bakış açısidir” (Goldmann, 1959, s. 46) *Le Dieu caché* adlı yapıtında yer verdiği tanım ise; “Dünya görüşü, bir grubun üyelerini aynı duygu, düşünce ve özelemler etrafında birleştirirken, diğer gruplara ters düşen şeydir” (Goldmann, 1955, s. 26).

Bu kısa tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, dünya görüşü, bir toplumsal grubun ya da sınıfın önde gelen seçkin aydınları tarafından, ait oldukları topluluğa ya da bir başka topluluğa yönelik olarak ortaya koymuş oldukları toplumsal, siyasal, ekonomik, düşünsel ve yazınsal alanlarda var olan dengeleri yıkabilecek, düzenleyebilecek veya yeniden yapılandırabilecek özellikleri taşıyan bütünsel düşünce dizgeleridir. Bu düşünce dizgelerine dünya görüşü ya da ideoloji denir.

Goldmann'ın, ayrıcalıklı gruplar adını verdiği düşünürler, yazarlar ve sanatçılar, herkes kendi bakış açısından aynı anlamlı yapıya yönelerek ortak bir “dünya görüşü”nde birleşirler. Böylece, toplumun olası en üst bilincini yansıtır. Ancak tutarlı dünya görüşünü dillendirmek için, yaratıcı bir bireye, bir *birey aşkın özneye* gereksinim vardır. Ne var ki bu birey sıradan değil, üstün yetenekleri olan bir yazar ya da bir başka deyişle ayrıcalıkları olan bir kişidir. O halde dünya görüşü, toplumsal grup ya da sınıf içindeki, düşünür ve yazarlar gibi seçkin kesimin ortaya koyduğu tutarlı görüştür ve gerçekliğin bütünü üzerine, açık, seçik ve birlikçi bir bakış açısidir (Zima P. V., 1985b, s. 37). Dünya görüşü, bazı benzer koşullarda benzer ekonomik ve toplumsal durumlarda bulunan bir topluluğa, yani, bazı toplumsal sınıflara kendini kabul ettiren düşünce dizgesidir” (Akten, 1999, s. 164).

Goldmann, eleştiri yönteminin uygulanması aşamasında dünya görüşü, bütünlük, tutarlılık, üst düzey olası bilinç ve yapısal benzerlik gibi kavramlardan yararlanır. Her büyük yapıtın bir dünya görüşü ya da ideoloji ortaya koyduğunu, bu türden yapıtlarda olguların belirli bir bütünlük ve tutarlılık gösterdiğini, yapıtın özünü oluşturan düşüncelerin toplumun ya da sınıfın olası ortak bilincinin en üst düzeyde biçimlenmiş biçimi olduğunu vurgular (Atalay, 2007, s. 3).

Dünya görüşü deneye dayalı bir olgu değildir, aynı zamanda, az ya da çok kalıcı hale gelmiş değerlerin farklı düzeyleriyle şekillenmiş, günlük gereksinimlere yanıt verecek bir şey de değildir. O, toplumun veya sınıfın sahip olduğu eski değer ve dengeleri değiştiren, yıkan, bu dengelerin yerine yenilerini getiren ya da öneren ortak görüştür.

Dünya görüşü, yalnızca yazınsal anlamda büyük bir yapıtta yer alan toplumsal bir grubun maksimum bilincinin yapılandırılmasıyla ortaya çıkar ve değer ile normların anlamlı bir bütünlüğünü oluşturur. Bu yüzden büyük yapıtta bulunan dünya görüşü, bir grubun üyelerinin gerçek ve deneye dayalı bilincini değil, olası bilincin en üst düzeyi olan ideal bilinci ifade eder. Bu durumda olası bir

bilinç söz konusudur, çünkü bu olası bilinç bir yapıtın henüz ortaya çıkmamış biçiminde bulunur ve orada bir yazın toplumbilimcisi tarafından çözümlenip yeniden ortaya çıkarılır. Goldmann'ın bu bağlamdaki çalışmaları ve yaptığı çözümler olası bilincin açığa çıkarılmasındaki gerekliliği kanıtlar. Dünya görüşü düzeyinde yazın, günlük deneyim dünyasını aşan bir üretim biçimi olarak ortaya çıkar, ancak bu üretim edilgen biçimdeki bir yeniden üretim değildir. Lukács'ın 'öz' dediği, Goldmann'ın ise 'bir grubun olası bilincinin en fazlası' dediği ideal/maksimum bilinç "gerçeği değiştiren ve aşan yapılandırıcı eylem" (Zima P. V., 1973a, s. 72) olarak öngörüldüğü için, etken bir role sahiptir.

Yapıtın toplumsal niteliği bir bireyin hiçbir zaman tek başına oluşturamayacağı bir dünya görüşünü ortaya koymasındadır. Dünya görüşü/ideoloji türündeki bir yapı sadece toplumsal bir grup tarafından oluşturulabilir ve bireyin buna katkısı onu daha tutarlı hale getirmek ve onu imgesel yaratı ve kavramsal düşünce düzlemine taşımakla sınırlıdır. Bu bakımdan dünya görüşü, yazınsal metinlerin yapısında belirleyici bir role sahiptir. Bu kavram, bütünlüğü içinde toplumsal bir grubun ya da çoğunlukla toplumsal bir sınıfın özlem, duygu ve düşüncelerini bir araya toplar ve bunlar aracılığıyla dünya görüşünü oluşturmuş grup diğer gruplardan ayrılır. Goldmann'a yapıtın içyapısıyla, toplumun içyapısı arasında bir benzerlik olduğu düşüncesini veren de bu kavramdır. Bu bağlamda Goldmann, her yazınsal ya da sanatsal yapıtın bir dünya görüşünü dile getirme amacı güttüğünü göstermek ister. Bu dünya görüşü en üst düzeyde, düşünür ya da yazarın bilincindeki duysal ve kavramsal açıklığa ulaşan ortak bilinç olgusudur.

Goldmann, Piaget'nin görüşlerine uygun davranarak, bir grubun dünya görüşünü öğrenmek için, onu anlamak ya da tanımlamak ve açıklamak gerektiğini söyler. "Bir yapıyı anlamak; onu tüm diğer unsurlarla ve bütünü oluşturan süreçlerle olan ilişkilerinden bağımsız olarak meydana getiren farklı öge ve süreçlerin doğası ve anlamını kavramak demektir" (Goldmann, 1974, s. 167) Anlama işlemi de, bir bölümün çözümlenmesi ya da tanımlanması demektir. Ancak toplumsal bir olguyu açıklamak, onu çevreleyen bir dinamik yapı sürecinin anlaşılabilir betimlenmesiyle olanaklı hale gelir. Bu da, parçanın bütün içine yerleştirilmesi ya da sentez anlamına gelir.

Goldmann'a göre yazınsal deha sorunu, estetiğin en önemli sorunudur. Büyük yazarların yapıtları kendi dâhiliklerinden mi, yoksa ortaya koydukları yapıtta yarattıkları evrenin iç tutarlılığından dolayı mı büyüktür? Örneğin, günümüzde bile yaşadığı yüzyıla göre, birçok şeyi açıklama biçimi şaşkınlık yaratan Aristoteles'in *Poetika*'sı bu türden bir deha ürünü sayılır. Dönemin koşulları içinde ait olduğu toplumun ekinsel ve toplumsal düzeyi düşünülecek olursa, Aristoteles'in toplumsal bilinç ve dünya görüşünü yansıtmış olması zor bir olasılıktır. O halde *Poetika*'daki bu durum, Goldmann'ın savlarıyla karşıtlık oluşturur. Ancak büyük bir olasılıkla Aristoteles, kurguladığı evrendeki şeyleri yerlerine oldukça iyi yerleştirdiği için, yapıtı büyük niteliğini kazanmıştır.

Goldmann, birçok araştırmacının da yapmayı düşündüğü gibi, dünya görüşlerini dizgeli bir biçimde tipleştirmeyi amaçlar. Çeşitli yapıt ve konuşmalarında XVII. yüzyılın düşünsel ve yazınsal ürünlerinde sözü edilen toplumsal sınıfların ve onların dünya görüşlerinin ayrıntılı bir sınıflamasına değinir. Ona göre, XIV. Louis döneminde, Fransız toplumu beş sınıftan oluşur: Soylular ve efendiler sınıfı; siyasetçi ve subay sınıfı; hâkimler sınıfı; zenginleşmiş sınıf; halk veya zanaatkâr ve köylüler sınıfı. Farklı sınıflardan oluşan bir toplumda, düşünce dizgelerinin, ekonomik projelerin, yazınsal ve dinsel beklentilerin farklı olması kaçınılmazdır. Farklı gruplar arasındaki farklı beklentiler bir yandan kendi dünya görüşlerini oluştururken, diğer yandan geniş anlamda farklı toplumsal sınıflarla olan her türden iletişim ve ilişki sonucu, grupların kendilerine özgü bilinçleri ve dünya görüşleri de gelişme gösterir ve değişime uğrar. O halde yazınsal, düşünsel ve sanatsal tüm yaratılar aslında sanatçı veya yazarın yaşadığı toplumda şekillenmiş birer dünya görüşünün dışı vurulmasından başka bir şey değildir. Bu yapıtlar, belirli toplumlara ait dünya görüşlerinin birer simgesi olma özellikleriyle de bireysel emekle ortaya çıkmış toplumsal ürünlerdir. Yani yapıtın ortaya konmasında gerçek özne yine toplumun kendisidir (Goldmann, 1978, s. 109).

Özne nesneye karşıt olarak düşünülmemelidir. Toplum gözlemleyen ve onu yansıtan özne, ister bilimsel, ister toplumsal, isterse sanatsal olsun, aynı toplumun bir parçasıdır. O halde düşüncenin kendisi ve yapıtların yaratılmasında gerekli düşünsel esin, dışarıda bir yerlerde değil, toplumun içerisinde oluşur. Onu başka yerlerde aramamak gerekir. Doğal olarak ele alınıp incelenen nesne veya yapıt da aynı yere özgü bir ögedir, üstelik toplumsal düşünce yapısının en önemli öğelerinden biridir.

Sonuç

XX. yüzyılda özellikle Avrupa ve ona bağlı coğrafyada meydana gelen iki büyük yıkım ve bu yıkımların ekonomik, siyasal ve toplumsal sonuçlarına bağlı olarak bir yandan insana özgü değerlerin kaybolması süreci yaşanırken, öte yandan farklı bloklara ve ekonomik ve siyasal dizgelere sahip olan devletlerin arasında kıyasıya bir rekabet, bir soğuk savaş dönemi yaşanır. İnsan, savaş ekonomisine ve daha çok para kazanma hırsına yatırım yapan güçlerin gözünde artık amaç olmaktan çıkar, yaşamı ucuzlar, değerini kaybeder, silikleşir ve “şey”leşir.

“Roman toplumun aynasıdır” düşüncesinden hareketle, öncelikle anamalcı dizgeye sahip Avrupa’da Yeni Roman gibi yazınsal alanda kendini gösteren anlayış, uygarlıkları oluşturan toplumların temel ögesi olan insanın içine düştüğü bu durumu “toplum gerçekliği” altında işler. Buna karşılık, kendi siyasal dizgesinin üstünlüğünü ve insana değer verdiğini savunan Marksist-sosyalist çizgideki ülke aydınları, kendi gerçekliklerinden çok, rakiplerinin kusurlarını ön plana çıkararak, anamalcı dizgenin insanı yozlaştırıp kendi değerlerinden uzaklaştırdığını ileri sürerler.

Her iki ortamdan çıkan yazın eleştirmenleri, insanın gerçek değerlerini yitirdiği, bu yüzden mutsuz ve sorunlu olduğu gerçeğinde birleşir. Bu bağlamda *tarihsel gerçeklik* diye adlandırdıkları anlayışla özellikle Lukács gibi Marksist çizgideki eleştirmenler, dünyada egemen olan Batı kaynaklı yazınsal yapıtların kişilerini *sorunlu kişiler*, kendi anlayışları içinde yazılmış yapıt kahramanlarını da *olumlu kişiler* olarak gösterir. Aynı çizgide toplumsal eleştiri alanının en tanınmış kişisi haline gelen Lucien Goldmann da, bir yapıtın eleştirisi ya da çözümlemesinde yazarın dikkate alınmaması gerektiğini; yapıtı ortaya koyan kişinin gerçekte yazar değil, o yazarın içinde yaşadığı toplumun en üst düzey bilinci olduğunu; yazarın ancak yetenekli bir aydın olarak toplumun istek ve özelemlerini dillendirmeye aracılık yaptığını dile getirir ve *oluşumsal yapısalcılık* diye adlandırdığı toplumsal eleştiri yöntemini bu eksene oturtur.

Hegel'den, Marx'tan başlayan toplumsal eleştiri, Lukács, Piaget, Escarpit, Goldmann, Zima ve Cros'la gelişip şekillenir, yönetsel boyutlar kazanır. Buna karşın kişilerin yaptığı çalışmalarla bir yandan gelişirken, bir yandan çeşitlilik kazanır. Ancak tüm biçimleri temelde toplum ve insan, insan ve eşya, toplum ve üretim ilişkilerini inceler. Hepsinin vardığı sonuç, roman yapısıyla toplum yapısının benzerlik gösterdiğidir.

Goldmann, oluşumsal yapısalcılık altında kuramlaştırdığı eleştiri yönteminde toplumsal ve ekonomik yapının gelişmesiyle ortaya çıkan yeni toplumsal bağlar ve bu bağların geleneksel romanın yapısına yansımalarını inceler. Ona göre geleneksel romanın başkışisi, başlangıçta liberal ekonominin gereği olarak bireyseldir. Daha sonra, liberal ekonomiden tekelleşme ve kartelleşmeye doğru ekonomik gelişmeler hızlandıkça, romanın başkışileri bireysellikten ortaklığa geçerler. Ve son aşamada da, pazar ekonomisinin her şeyi kendi kendine düzenleyen, insanlara özgü ilişkileri ortadan kaldıran, işlevleri azaltan, insanı şeyleştirilen düzeneği içinde roman başkışisinin edilgen hale gelip silikleştirdiğini vurgular.

Goldmann, özellikle tiyatro ve romanın gözde yazınsal türler olmaya başladığı XVII. ve XVIII. yüzyıldan bu yana alışılacelmiş bir biçimde kullanılan kişi kültüne karşılık, özne olarak birey ötesini, yani bir topluluğu seçer. Bu seçimini açıklamak için, bir piyanoyu taşıyan üç kişi örneğini verir: Gerçek anlamda taşımak eylemini yapan kimdir? Piyanonun bir köşesinden tutup kaldıran A kişisi mi? Yoksa diğer köşeden kaldıran B kişisi mi? Veya her ikisinin dışında kalan ve onlara yardımcı olan C kişisi mi? Burada bireyi aşan bir durumla karşı karşıyayız ve bir birlik söz konusudur. Buradaki taşıma eylemine bireyler bilinçli olarak kendi bireysel kararlarıyla katılmışlardır ancak, bir araya gelişleriyle yeni bir bilinç oluşur. Ortaya çıkan bu bilinç 'ortak bilinç', birden çok bireyin bir araya gelip ortak bir amaç uğruna aynı eylemi yapması sonucu ortaya çıkan özne biçimine de 'birey aşkın özne' denir (Atalay, 2007, s. 39-40).

Piyano örneği, ortak öznelerin varlığını gösteren en çarpıcı örneklerden biridir. Bu, tüm düşünceler, toplumsal ve ekinel eylemler için geçerlidir. Yazınsal bir inceleme, yazar ve yapıt arasındaki ilişkileri kısıtlamamalıdır. Yapılan inceleme

veya çözümleme, yalnızca yapıtın 'iç birliğinin' varlığından yararlanmalıdır. Buna karşın, 'yapıt ile onu yaratan kişi' arasındaki aynı tip bir ilişkiden yararlanmamalıdır. "Toplumbilimsel çözümleme, gerekli bağları ayırır ve onları, yapılandırmayı seçmenin ve aydınlatmanın daha kolay olduğu ortak birimlere bağlamaya çalışır" (Goldmann, 1964, s. 343).

"Ekinsel yaratının gerçek öznesi birbirinden ayrı bireyler değil, toplumsal gruplardır" (Goldmann, 2005, s. 13). Fakat bireysel yaratıcı, varlığı ya da toplumsal konumu ve yapıtının üstlendiği anlam nedeniyle bu toplumsal gruplardan birinin parçasıdır ve toplulukta yaşayan diğer bireylere göre ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Gruplar, çevreleyen dünya tarafından ortaya konan sorunlar için, üyelerinin bilincinde "tutarlı bir yanıt" yapılandırır. Tutarlılık veya "dünya görüşü" denen şey toplumsal grup tarafından hazırlanır ve yazarın düşsel eyleminden hareketle en üst düzeye ulaşır. Böylece yapıt, grubun kendi düşünce ve duygularını daha açık ve anlaşılabilir biçimde algılamasını sağlar.

Goldmann yapıtları değerlendirirken, burjuvazi gibi toplumsal katmanları ayrıntılarıyla irdeler. Çünkü "burjuva toplumu gibi en gelişmiş toplumdaki toplumsal ilişkileri tanımlayan kavramlar, aynı zamanda gelmiş geçmiş tüm toplumların üretim ilişkilerini ve yapısını da kavratmayı sağlarlar. Kavramlar yalnızca üretim ilişkilerinin kalıntılarını taşımazlar, aynı zamanda gelişirken onların anlamlarını da kazanırlar" (Lefebvre, 1974, s. 79). Böylece Goldmann, yapıtın yazınsal bir ürün olarak ortaya çıktığı toplumdaki yapıları ve olguları daha kolaylıkla gözler önüne serme olanağına sahip olur.

Goldmann'ın yöntemi kuşkusuz özellikle 'büyük' yapıtlarda uygulanabilen ve olumlu sonuçlar veren tutarlı bir yöntem olmakla birlikte, tüm yazınsal yapıtları kapsayıcı nitelikte olmaması ve ağırlıklı olarak Marksist bir bakış açısı taşıdığından eleştirilerle karşı karşıya kalır. Buna karşın, nesnellik açısından yazar odaklı eleştiri ve çözümleme yöntemlerine oranla artıları olan bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

Akten, S. (1999). Yazın ve Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım: Yazın Toplumbilimi [Bildiri]. *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri*, (4-5 Haziran). (ss. 162-167). Gaziantep: Ankara Üniversitesi, Tömer Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları.

Alver, K. (2003). *Sosyolojik Eleştiri*. Ankara: Hece Yayınevi.

Atalay, İ. (2007). *Jean-Paul Sartre'in Özgürlük Yolları adlı yapıtına oluşumsal yapısal bir yaklaşım*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bernard, J.-P. (1972). *Le Parti Communiste français et la question littéraire 1921-1939*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Carlioni, J. C. & Filloux, J. C. (2000). *Eleştiri Kuramları*. (Çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Multilingual.

Chatelet, F. (1965). Peut-il y avoir une sociologie du roman? *Annales* (3), 493-494.

Cros, E. (2003). *La sociocritique*. Paris: L'Harmattan.

----- (2005). *Le sujet culturel, Sociocritique et Psychanalyse*. Paris: L'Harmattan.

Deramaix, P. (2013). Structuralisme génétique: Lucien Goldmann, critique et sociologue. *Textes Philosophiques*. Erişim Tarihi: 25.10.2016, <http://dialectiques.ironie.org/textes/gold4.htm>.

Eagleton, T. (2015). *Eleştiri ve İdeoloji, Marksist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma*. (Çev. Savaş Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2016). *Edebiyat Nasıl Okunur?* (Çev. Elif Ersavcı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Escarpit, R. (1968). *Edebiyat Sosyolojisi*. (Çev. Ali Türkay Yazıcı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Goldmann, L. (1955). *Le Dieu caché*. Paris: Gallimard.

----- (1959). *Recherches Dialectiques*. Paris: Gallimard.

----- (1964). *Pour une sociologie du roman*. Paris: Gallimard.

----- (1965). *Recherches Dialectiques*. Paris: Gallimard.

----- (1970). *Marxisme et Sciences Humaines*. Paris: Gallimard.

----- (1974). *Structures mentales et création culturelle*. Paris: UGE.

----- (1978). *Sciences Humaines et Philosophie*. Paris: Denoël.

----- (1980). Matérialisme dialectique et histoire de la littérature. *Recherches Dialectiques*.

----- (1998). *Diyalektik Araştırmalar*. (Çev. Afşar Timuçin ve Mehmet Sert) İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

----- (2005). *Roman Sosyolojisi*. (Çev. Ayberk Erbay) Ankara: Birleşik Yayınevi.

Gürsel, N. (1997). *Başkaldıran Yazın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lefebvre, H. (1961). Marxisme et politique Maxisme a-t-il une théorie politique? *Revue Française de Science Politique*, 11 année (2), 338-363.

Lefebvre, H. (1974). *La Production de l'espace*. Paris: Anthropos.

Lukács, G. (1956). *Le Roman hitorique*. Paris: Payot.

Moran, B. (1991). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Olivera, P. (2003). Aragon, "réaliste socialiste". *Soiciétés et Représentations*, 1, 229-246.

Özdemir, E. (1997). *Eleştirel Okuma*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Parla, J. (2000). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Suleiman, S. R. (1983). *Le roman à thèse ou l'autorité fictive*. Paris: PUF.

Tilbe, A. (2000). *Une étude sociologique dans la Peste d'Albert Camus*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tilbe, A. (2004). Jean-Paul Sartre'in Bekleyiş Adlı Romanına Goldmann'cı Yazınbilimsel Bir Yaklaşım. K. Alver (Ed.). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (ss. 93-116). Ankara: Hece Yayınları.

Tilbe, A. (2010). Georges Lukacs ve Lucien Goldmann'ın Yaklaşımıyla Fransız Yazınında Kişi Sorunsalı. E. İşler (Ed.). *Batı Edebiyatında Kahraman* (ss. 27-36). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Tilbe, A., & Tilbe, F. (2015). Reşat Enis Aygen'in Afrodit Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazıntoplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme. *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 187-216.

Tilbe, A., & Tilbe, F. (2016). Yazıntoplumbilimsel Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari'nin Çulluk Adlı Romanında Çalışma İlişkileri [Bildiri]. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu* (28-30 Nisan) (ss. 123-134). Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları: 25 Edebiyat Fakültesi Yayını: 2.

Tortonese, P. (2009). *Erich Auerbach, la littérature en perspective*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle.

Zima, P. V. (1973a). *Goldmann, Dialectique de l'immanence*. Paris: Gallimard.

----- (1973b). *Proust ou le désir du mythe*. Paris: Editions A.C. Nizet.

----- (1978). *Pour une sociologie du texte littéraire*. Paris: L'Harmattan.

----- (1980). *Textsoziologie. Eine kritische Einföhrun*. Stuttgart: Metzler.

----- (1985). *La vision du monde: trois modèles et une critique*. Sociocriticism, 1(1).

----- (1985b). *Manuel de Sociocritique*. Paris: L'Harmattan